

DEDE KORKUT

uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 6, Sayı 14 (Aralık 2017), s.
DOI: 10.25068/dedekorkut138
ISSN: 2147 - 590, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 24. 10. 2017
Kabul Tarihi: 28. 11. 2017

Atasözlerinden Hareketle Kültürümüzde Açlık Kavramı

The Concept of Hunger in Our Culture Based on Proverbs

Cavit GÜZEL*

Öz

Beslenme evrensel bir olgudur ve insanoğlunun temel ihtiyaçlarının başında gelir. Beslenme ihtiyacının daha iyi karşılanması için bireyler toplu yaşamaya doğru yönelmiştir. Bu durum aile, klan, devlet gibi toplumsal birliklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Beslenmenin yetersiz olduğu toplumlarda açlık ortaya çıkar. Açlık olgusu, insanoğlu için ürkütücü bir yön taşımaktadır. Bununla beraber tarihi süreç içerisinde açlığa yüklenen anlamlarda birtakım değişiklikler görülebilir. Bu değişikliklerin izlenebilmesi için açlık kavramının Türk kültüründeki algılanışı, açlığa ve aç insana bakış tespit edilmelidir. Türk kültürüne mensup olanların açlığa bakışlarının en net şekilde tespit edilebileceği sözlü ürünlerin başında atasözleri gelir. Atasözlerinin geçmişin bilinmeyen zamanlarından beri geliyor olması, kültürün değerleriyle şekillenmesi onu, halk irfanının en önemli parçasına dönüştürmektedir. Bundan dolayı, çalışmada atasözlerinden hareketle açlığa bakış ele alınmıştır. Öncelikle Türk kültürünün bilinen en eski yazılı kaynaklarından itibaren aç ve açlık kavramlarına bakış incelenmiş ve tarihsel süreç içerisinde açlık olgusunun ele alınış biçimleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Devamında kronolojik bir sıralama esas alınarak toplu halde atasözleri içeren yazılı eserlerde tespit edilen açlıkla ilgili sözler çalışmaya alınmıştır. Atasözleri sözlüklerinden tespit edilen atasözlerinin tasnif edilmesiyle birlikte Türk kültüründe açlık algısı belirgin hale getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Açlık, Atasözü, Sözlü Kültür, Sosyal Düzen.

Abstract

Nutrition is a universal phenomenon, and it is one of the basic needs of mankind. For better fulfillment of nutritional needs, individuals were directed towards collective living. This situation has prepared the ground for the emergence of social units such as family, clan, and state. Hunger arises in communities where nutrition is inadequate. The phenomenon of hunger carries a scary aspect for mankind. However, it is observed that the meanings assigned to hunger have changed over time. In order to be able to follow these changes, the perception of the concept of hunger, and the views for hunger and hungry people in Turkish culture

* Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Amasya-Türkiye. El-mek: cvtgz140@gmail.com

should be identified. In this respect, proverbs are one of the major oral products that clearly identify the perception of those who belong to the Turkish culture towards hunger and hungry people. Proverbs are coming from unknown times of the past and they are shaped by the values of the culture, which transform them into the most important pieces of folk wisdom. Therefore, in the study the overview of the hunger was addressed through proverbs. First, the perspectives for hunger and hungry people were reviewed from the oldest known written sources of Turkish culture and the ways of addressing the phenomenon of hunger in the historical process have been revealed. Afterwards, based on a chronological sequence, the words related to hunger, which were detected in the written works that contains proverbs, were taken into the study. With the classification of proverbs identified from the Dictionary of Proverbs, we tried to clarify the perception of hunger in Turkish culture.

Keywords: Proverb, Hunger, Oral Culture, Social Order.

Giriş

Sözü hikmetle buluşturmak geçmişten günümüze söze değer kazandırmanın en tercih edilen yollarından biridir. Sözlere yüklenen anlam ve cümlelerin kurgusundaki ustalık onun kalıcılığını, gücünü ve etkisini şekillendirmektedir. Hikmetin derin bilgeliği ile ahengin sanatsal gücünün bir araya gelerek hem akla hem de gönle hitap ettiği türlerin başında atasözleri gelmektedir.

Atasözü Türkçe Sözlük'te, "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş söz, darbimesel" (1998: 155) şeklinde tanımlanmaktadır. İslam Ansiklopedisi'nde, "Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz." (DİA, 1991: 44) olarak açıklanmıştır. Kamus-ı Türkî'de, "Bir kaide-i umûmîyeye numûne olmak üzere îrad olunan söz; 2. Ma'nâ-yı zâhirîsine kasd olunmayub zımnen ve kinayeten diğer bir şeye delâlet itmek üzere îrad olunan söz." (s. 1688) şeklinde, örnek teşkil etme ve mecaz olma özellikleri vurgulanarak ele alınmıştır. Doğan Kaya ise atasözleriyle ilgili olarak "Ataların yüzyıllar boyunca karşılaştıkları olay ve tecrübelerden aldıkları dersleri bilgece düşünce yahut nasihatleri, değer yargularını düsturlaştırarak sonraki nesillere devrettikleri ve herkesçe benimsenmiş özlü sözlerdir." (2014: 121) ifadelerine yer vermiştir.

Yapılan tanımların genelinde atasözleri, nesillerin uzun zaman zarfında elde ettikleri tecrübeleri kısa ve özlü olarak, öğüt formunda aktarmaları olarak ifade edilmektedir. Bu tanımlarda kültürel sürekliliğin ve kültüre özgü bakışın da belirginleştiği görülmektedir. Ömer Asım Aksoy atasözlerini, "Toplumbilim, ruhbilim, eğitimbilim, ekonomi, felsefe, tarih, ahlak, folklor... gibi birçok konuları ilgilendiren ve birçok yönlerden inceleme konusu edilmeye değer olan bu ulusal varlıklar, deyiş güzelliği, anlatım gücü, kavram zenginliği bakımından pek önemli dil yapılarıdır." (1988: 13) ifadeleriyle değerlendirmiştir. Bir toplumun incelenmesi için kullanılacak birçok bilim şubesine veri sunabilme yeterliliğine sahip bir tür olarak görülen atasözleri üzerine ağırlıklı olarak, edebiyat olmak üzere, halk bilimi, din bilimi, halkla ilişkiler ve reklamcılık gibi dallarda bilimsel çalışmaların yapıldığı görülmektedir.¹ Ayrıca M. Naci Önal, atasözleri üzerinde yapılacak çalışmaların, Türk düşünce dünyasının kültür kökenleri ve sosyo-psikolojik, sosyo-kültürel inşası hakkında veriler ortaya koyacağını belirtmektedir. (2015: 542)

Atasözleri oldukça zengin bir konu çeşitliliğine sahiptir. İnsanın tecrübi bilgiye ihtiyaç duyabileceği hemen hemen her durumla ilgili söylenmiş atasözleri bulmak

¹Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi'nde "Atasözü/Atasözleri" anahtar kelimeleriyle yapılan tarama neticesinde yüz beş adet tez listelenmektedir. Tezlerin Dil Bilim, Eğitim Bilimleri, Din, Eğitim-Öğretim, Halk Bilimi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Mütercim Tercümanlık, Psikoloji, Türk Dili ve Edebiyatı gibi alanlarda hazırlandığı görülmektedir. (E.T. 20.08.2017)

mümkündür. Bu atasözleri bir tespit, hüküm, tavsiye veya çözüm önerisi içerebilmektedir. İnsanlar, ihtiyaç duydukları her zaman atalarının durumla ilgili tespitinden, tavsiyesinden ya da çözüm önerisinden istifade edebilir. Atasözlerinin bilinmeyen geçmişten günümüze kadar ulaşmasını sağlayan temel dinamik de bu ihtiyaç duyma durumudur. Zamanın getirdiği şartlar değişse de insanoğlu farklı zamanlarda benzer sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Ayrıca zaman ve kültürel değerler değişse de hikmet içeren kısa ve özlü söz anlamsal değerini ve geçerliliğini devam ettirebilmektedir. Bu bakımdan atasözleri canlılığını muhafaza edebilmektedir.

Atasözleri ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken hususlardan bir diğeri de bazı konularda günümüze ulaşan sözlerin sayıca daha fazla olmasıdır. Yani sözlü kültür veya yazılı kültür kaynakları aracılığı ile günümüze ulaşan atasözleri, konuları bakımından sınıflandırıldığında kimi konularla ilgili söylenmiş atasözlerinin sayıca diğerlerinden daha fazla olduğu görülür. Elbette bu durumun görünen en belirgin sebebi, üzerine atasözü üretilen ve aktarılan durumun o kültür için önem arz etmesi ve kültürün mensupları için sık karşılaşılan bir deneyim olması olarak görülebilir.

Atasözleri üzerine hazırlanmış çalışmalar incelediğinde açlık kavramı üzerine kaydedilen atasözlerinin sayısının dikkat çekici miktarda fazla olduğu görülmektedir.² Bu durumla ilgili olarak açlık kavramının Türk kültürü açısından önemli olması şeklinde bir ön değerlendirme yapılabilir. Ancak atasözlerinin içeriği incelendiğinde, ön değerlendirmeden fazlasının yani açlık kavramının ele alınmış biçimi açısından derinlemesine analizler yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Atasözlerinde ele alınan açlık kavramının değerlendirilmesinden önce Türk kültürü açısından bu kavramın bazı temel kaynaklarda nasıl ele alındığının ortaya konması değerlendirme açısından daha faydalı olacaktır.

Bazı Tarihi Kaynaklarda Açlığa Bakış

Türklerin bilinen ilk yazılı eseri olan Orhun Abidelerinde aç sözcüğü "...*Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin...*"³ (Ergin, 1999: 5, 7) cümleleri içerisinde geçmektedir. Eleştirel bir bakışın yansıdığı sözlerde açlık ve tokluk ifadeleri geleceğini düşünmeden gününü yaşayan bir halka söylenmiş sitem dolu bir tespiti barındırmaktadır. Halkın beslenip doyurulmasının hakanların en önemli görevi olduğu da ifadelerden anlaşılmaktadır. Buna göre hakan bu besleme ve doyurma vazifesini yerine getirebildiği için sitem edebilmektedir. Ayrıca Kül Tigin Abidesinin güney yüzünde bulunan, "...*Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım...*"⁴ (Ergin, 1999: 7) sözleri de kağanların en önemli görevlerinin ne olduğu, kağan olduktan sonra yaptığı ilk icraatları olan açları doyurma ve halkın refah seviyesini yükseltme olarak sıralamasından anlaşılmaktadır.

İslami dönemin ilk yazılı ürünlerinden olan Kutadgu Bilig'de ise açlığa farklı bakış açılarıyla yaklaşıldığı görülür. "*Bu insanoğlu ne kadar acizdir;/ ömrünü dilediği gibi geçirmez. Dileğine kavuşursa yaşamasını bilmez;/ yaşasa da dileğine kavuşmaz ey hakim. Bir ara rahata kavuşsa, kendini unuttur;/ sözünün mavi göklerin üstünde hüküm sürdüğünü*

² İhsan Kurt "*Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*" adlı çalışmasında güdüleri konu edinen atasözleri içerisinde açlık güdüsünü ele alan sözlerin ağırlıkta olduğunu bunun da Maslow'un güdüleri sıralamasına uygun olduğunu tespit etmiştir. (1991: 32)

³ "*Türk budun, tokurgak sen. Açsık tosık ömez sen. Bir todsar açsık ömez sen. Antağın için igidmiş kaganın sabın almatın yir sayu bardıg. Kop anda alkıntıg, arılıg.* (Ergin, 1999: 4, 6)

⁴ "...*Kagan olurup yok çıgany budunug kop kubrattım. Çıgany budunug bay kıldım.*" (Ergin, 1999: 6)

zanneder.....⁵ Yiyip karnı doydu mu deve aygırı kesilir;/ eğer karnı acıkirsa bile bile zehir yer."⁶ (Arat, 2008: 273) Bu ifadelerde Orhun Abidelerindeki benzer bir sitem görülmektedir. İnsanoğlunun az da olsa bir refaha erdiği zaman kendini unuttuğunu ifade eden dizeler yazıtlarda eleştirilen duruma karşılık gelmektedir. Ayrıca tokluğa erdiği zaman insanoğlunun "deve aygırı" (buğra) gibi olduğu, açlık halinde ise kontrolünü yitirdiği hatta bile bile zehir de olsa yiyebilecek hale geldiği tespit edilmektedir. Açlığın giderilebilmesi için insanın tercih edebileceği son nokta olan bile bile zehir yiyebilme durumunun kadim bir tecrübe olarak ifadelere yansıdığı anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra Kutadgu Bilig'de yöneticinin sorumluluğu açlık üzerinden net bir şekilde ortaya konmaktadır. "Helal dünya malı kazan, kendine harca; / açları doyur çıplakları giydir."⁷ (Arat, 2008: 685) ve "Memlekette bir kimse gece aç kalırsa, / Tanrı onu sana soracaktır, gözünü aç."⁸ (Arat, 2008: 873) İslam öncesi yönetim geleneğinde de olmazsa olmaz prensip olarak bilinen açları doyurma, çıplakları giydirmeye ilkesi değişmeden ancak Tanrı ödevi hüviyetinde eserde yerini almaktadır. İslam öncesi Türk kültürü ile İslam kültür dairesinin birikimini yansıtan Kutadgu Bilig'de açlığa İslam tasavvufunun penceresinden bakış net bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda; "Ey hükümdar şu üç şeyin semizi kötüdür; / Biri it, biri av kuşu biri de vücuttur. / İyice yola gelmeleri için bunları aç bırakmak gerekir; / Bunlar ancak böylelikle yola gelir ve boyun eğerler."⁹ (Arat, 2008: 1051) ifadelerinde İslam kültür dairesinde yer alan nefis terbiyesi anlayışı, açlığı yeni bir boyuta taşımaktadır. Bu anlayışta açlık bile bile zehir yediren bir ürkütücülükten uzaklaşır nispeten daha iyi görünümlü bir eğitim aracı kimliğine kavuşmaktadır. Açlığa bakışta ortaya çıkan bu önemli kültürel dönüşüm "Karnı doyarsa, arpa ve helva birdir;/ hepsi artar kalır gireceği yol tikanır. / İster şeker, helva ister arpa, darı yemiş olsun, / doyup yatan sabah aç kalkar."¹⁰ (Arat, 2008: 637) ifadeleri ile pekiştirilmektedir. Bu yeni anlayışta yemek hedef olmaktan çıkarılmakta yaşayacak kadar yemek ilke olarak benimsenmektedir. Doyma sağlayacak nitelikli ürünler ile sadece açlığın giderilmesi sağlayacak niteliksiz ürünler denk olarak değerlendirilmektedir.

İslami dönemin ilk yazılı ürünlerinden bir diğeri olan Divânü Lugâti't Türk'te ise açlık, "açlıq" sözcüğü ile karşılanmaktadır. (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 130) Bunun yanı sıra "karga" maddesi açıklanırken "şu dizelerde de kullanılır" ifadesini, "Karga başına gelecek sıkıntıyı (ve çekeceği açlığı) bilse gagasıyla buzu deler/ Avcı saklanmışken, içinde yemi görünce tuzağa girerken duraksamaz."¹¹ (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 403) cümleleri takip eder. Açlık karşısında karganın buz gibi sert bir unsuru kırmaya çalışacağı ya da çaresizce tuzağa rağmen karnını doyurma gayretine gireceği ve bir anlamda hayatına mal olsa da kontrolü kaybedeceği dizelerde ortaya konmuştur. Bu yaklaşımla Kutadgu Bilig'de yer alan "eğer karnı acıkirsa bile bile zehir yer" ifadelerinin örtüştüğü görülmektedir.

Açlığın dile getirildiği diğer bir eser Dedem Korkud Kitabı'dır. Dirse Han Oğlu Boğaç Han boyunda Hatunu, Dirse Han'a "İç Oğuz'un ve Dış Oğuz'un beylerini başına topla, aç görsen doyur, çıplak görsen donat, borçluyu borcundan kurtar, tepe gibi et yığ, göl gibi

⁵ "Ne muñluğ-turur bu apa oğlanı/ tilek teg bulamaz tiriglik küni, Tilek balsa bolmaz tiriglik yegü/ tirig bolsa bulmaz tilek ay büğü, Az edgüke tegse untur özin/ yaşıl kökte üstün yoritur sözin." (Arat, 2008:273)

⁶ "Yese todsa kılı bolur buğrağü /kalı karnı açsa bilip yer ağı" Arat, 2008: 273)

⁷ "Helâl dünyâ kazğan özünni yetür/ todur aç yalıñni hem oprak bütür." (Arat, 2008: 685)

⁸ "İlijde biregü keçe kalsa aç,anı sendin aytur bayat közni aç." (Arat, 2008: 873)

⁹ "Ay ilig bu üç ara semzi yavuz/ biri it biri kuş birisi et öz, Açurğu bularığ yolın tutsa ked/ anın yolka kirse boyun egse ked." (Arat, 2008: 1051)

¹⁰ "Karnı todsa arpa ya halvâ bir ol/ kalur barça artıp tolur kirgü yol, Şeker halvâ yegli ya arpa üyür, todup yatsa tañda yana aç-turur." (Arat, 2008: 637)

¹¹ "Qarga qalı bilse mun'ğın buz suqâr/ Awçı yaşıp tuzaq men'gke bakâr." (Kâşgarlı Mahmûd, 2005: 403)

Divânü Lugâti't Türk'te açlık kavramını içeren atasözleri de bulunmaktadır. Çalışmanın devamında bu atasözleri tanıtıldığı için bu bölümde yer verilmemiştir.

kımız sağdır, büyük ziyafet ver, dilek dile, olur ki bir ağzı dualının duası ile Tanrı bize bir topaç gibi çocuk verir.”¹² (Ergin, 2012: 24) demektedir. Yine Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Esir Olduğu boyda Kazan Han’ın eşi Burla Hatun, “Kuru kuru çaylara su akıttım / Kara elbiseli dervişlere adak verdim / Yanıma doğru baktığımda komşuma iyi baktım / Umanuna bekleyenine yemek yedirdim / Aç görsem doyurdum, çıplak görsem donattım / ...”¹³ (Ergin 2012: 101) şeklinde seslenmektedir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul, Tanrıya “Aç görsem doyurayım senin için / çıplak görsem donatayım senin için”¹⁴ (Ergin, 1994: 184) sözleri ile yalvarmaktadır. Üç boyda geçen aç kavramı, Tanrının duaları kabul etmesinde katkısı bulunan bir mahiyette görülmektedir. Açları doyurmak ve çıplakları donatmak Tanrının merhametini istemenin/sağlamanın dışında Oğuz beylerine yakışan erdemli davranışlar olarak da yüceltilmektedir. Aç ve çıplak ifadelerinin boylarda birbirinin peşi sıra bir kalıp gibi kullanılmasından açlık ile kastedilenin kalıcı açlık yani fakirlik olduğu da anlaşılmaktadır.

Uşun Koca Oğlu Segrek Boyunda ise Ters Uzanmış adlı yiğit, Egrek’e “Bre Uşun Koca oğlu bu oturan beyler her biri oturduğu yeri kılıcı ile emeği ile almıştır. Bre sen baş mı kestir, kan mı döktün, aç mı doyurdun, çıplak mı donattın...”¹⁵ (Ergin, 2012:178) şeklinde seslenmektedir. Bu boyda aç doyurmak bir bey/han hasleti olarak görülmektedir. Bu boydaki açlığa bakış İslam öncesi Türk kültüründekine daha yakındır. Yani Orhun Yazıtlarında görülen “kut” ya da “ülüğ” (Tekin, 1988: 45) sayesinde aç halkı doyurma çıplak halkı giydirme yeterliliğini elde eden hakan anlayışı bu boyda yeniden dirilmektedir. Bey olabilmek için Ters Uzanmış adlı yiğidin saydığı baş kesme ve aç doyurup donatma görevlerinin birini veya tamamını yerine getirmek gerekmektedir.

Türk kültürünün en eski kaynaklarından itibaren açlık kavramına bakış, tarihsel akışa uygun olarak tespit edilmiştir. Açlık kavramına bakışın süreç içerisinde hem çeşitlendiği hem de farklılaştığı görülür. Değişen bakışın izlerinin atasözlerine yansımaları kaçınılmazdır. Bu bakımdan öncelikli olarak açlık kavramıyla ilgili atasözleri içeren bazı tarihi kaynaklar kronolojik akışı içerisinde sunulacaktır.

Atasözlerinde Açlık Kavramı

Tespit edilen en eski atasözleri Orhun Abidelerinde bulunmaktadır. Ahmet Caferoğlu’nun atasözü olarak işaret ettiği üç sözden biri açlıkla ilgilidir:

-Türk budun tokurkak sen. Açsık toksık ömez sen. Bir tosar açsık ömez sen. “Türk milleti tokluğun kıymetini bilmezsin, açlık tokluk düşünmezsin, bir doysan açlığı düşünmezsin.” (Oy, 1972: 117)

Kaşgarlı Mahmud’un Dîvânu Lugâti’t-Türk adlı eserinde Ferit Birtek tarafından tespit edilen iki yüz doksan bir atasözünün üçü açlık kavramı ile ilgilidir:

-Aç iwek tok tölek. (Aç kimse aceleci, sabırsız olur; yemeğe acele eder; tok ise dinizdir[sessiz, sakin, durgun], rahattır; yemeğin gecikmesinden korkusu yoktur.) (Birtek, 1944: 33)

-Aç ne yimes tok ne times. (Aç, önüne konan yemekten iğrenmez, onu yer, bırakmaz. Aç toku yerdiği için tok da onun hakkında söylemedik şey bırakmaz) (Birtek, 1944: 33)

¹² “İç Oguzun Taş Oguzun biglerin üstüne yıgnak itgil, aç görseñ toyurgıl, yalıncağ görseñ tonatgıl, borçluñı borçundan kurtargıl, depe kibi et yığ, göl kibi kımız sağdır, ulu toy eyile hacet dile ola kim bir ağzı dualının alkışı-y-le Tanrı bize bir batman ‘ayal vire.” (Ergin, 1964: 5)

¹³ “Kurukuru çaylara su saldum/ kara tonlu dervişlere nezir virdüm/yanum ala bakduğumda, koşuma eyü bakdum/umanuna usanına aş yidürdüm/ aç görsem toyurdum, yalıncağ görsem tonatdum.” (Ergin, 1964: 53)

¹⁴ “Aç görsem toyurayum senün için/ yalıncağ görsem tonadayum senün için.” (Ergin, 1964: 67)

¹⁵ “Mere Uşun Koca oğlu bu oturan bigler her biri oturduğu yiri kılıcı-y-ile emeği-y-ile alupdur, mere sen baş mı kedün kan mı tökdün, aç mı toyurdun, yalıncağ mı tonatdun...” (Ergin, 1964: 100)

-Atan yüki aş bolsa açka az körünür. İğdiş deve yükü yemek olsa edilse açka az görünür. (Çok acıktığı için doymayacak sanır.) (Birtek, 1944: 34)

Fatih Millet Kütüphanesinde 3443 sıra numarası ile kayıtlı olan Mevlana Şemseddin adındaki bir tıp bilginin yazdığı "Teshil" kitabının sonuna eklenmiş halde bulunan Hicri 880/ Miladi 1480-1481 yılında tamamlanmış "Atalar Sözü" adlı Osmanlıca bir el yazma bulunmaktadır. Veled Çelebi İzbudak tarafından günümüz Türkçesine aktarılan yazmada altı yüz doksan sekiz atasözü mevcuttur ve bu atasözlerinin on biri aç ve açlık kavramlarıyla ilgilidir:

- Açuk boğaz aç kalmaz. (İzbudak, 1936: 22)
- Kişi acıkmayınca aç halin bilmez. (İzbudak, 1936: 26)
- Acıla eceli gelen söyleşür. (İzbudak, 1936: 26)
- Aç aman bilmez erken karnun toyur. (İzbudak, 1936: 36)
- Bir acı bin cebelü soymaz.¹⁶ (İzbudak, 1936: 42)
- Aç karın katık istemez, uyku yasduk istemez. (İzbudak, 1936: 46)
- Yılanın urduğı uyumuş aç uyumamış. (İzbudak, 1936: 55)
- Tokı depretme, acı işletme. (İzbudak, 1936: 55)
- Aç aslandan tok toguz yiğdür. (İzbudak, 1936: 59)
- Tok aca uvak toğrar. (İzbudak, 1936: 59)

Mehmet Hengirmen tarafından günümüz Türkçesine aktarılan Güvâhî'nin Pend-Nâme'sinin Hicri 983 (M. 1575) tarihli nüshası atasözlerini içeren önemli eserlerdendir. Bu çalışmada yer alan ve içerisinde açlıkla ilgili atasözü bulunan beyitler şunlardır:

- Söz aca acidur tîz anı pür kıl
Ac ile ecellü söyleşür bil. (Hengirmen, 1983: 240)
- Dimez kimse cihân içre yok ölmek
Hele ac ölmeden yiğdür tok ölmek. (Hengirmen, 1983: 241)

A. Dilaçar tarafından tanıtılan ve Avrupa'da basılmış ilk Türkçe gramer kitabı olma özelliğini taşıyan Megiser'in çalışması, Türk atasözlerini içeren önemli kaynaklardandır. (Oy, 1972: 216) 1612 yılında yayımlanan gramer kitabında iki yüz yirmi atasözü bulunmaktadır ve bunlardan ikisi açlıkla ilgilidir:

- Aç karın doymayınca oynamaz. (Oy, 1972: 216)
- Açlık susuzluk nefes deliğini basar. (Oy, 1972: 216)

Şükrü Elçin tarafından tespit edilen ve açlıkla ilgili atasözü içeren bir başka çalışma ise 1688 yılında bastırılan "Bir Emsal Kitabı" (İtalyanca ve Latince Tercümesiyle) "Adagi" adlı eserdir:

- Açık boğaz aç kalmaz. (Elçin, 1997: 453)
- Akçan var ise karnın aç tutma. (Elçin, 1997: 454)

Yine Oxford'da Bodleian kütüphanesinde, katalogda "Türkçe Tekellümat" başlığı altında kayıtlı bir mecmua vardır. Bu mecmua 22 Nisan 1752 tarihinde Queen's Colege'li Gullielmus Wood adlı şahıs tarafından armağan edilmiştir ve içerisinde iki yüz doksan atasözü bulunmaktadır. (Elçin, 1997: 441) Bu atasözlerinin dördü açlıkla ilgilidir:

- Aç ayu oynamaz. (Elçin, 1997: 443)
- Açık boğaz aç kalmaz. (Elçin, 1997: 443)
- Akçacığın var ise karıncuğun aç tutma. (Elçin, 1997: 444)

¹⁶ "Bir çıplağı bin eşkıya soymaz." (İzbudak, 1936: 42)

-Aç aç ile yatınca dilenci doğurur. (Elçin, 1997: 445)

Şinasi tarafından hazırlanan ve Ebuzziya Tevfik tarafından ilaveler yapılarak genişletilen Durub-ı Emsal-i Osmaniye adlı eserde aç ve açlık kavramlarını içeren on yedi atasözü bulunmaktadır:

- Aç aç ile yatınca arada dilenci doğar.
- Aç esner âşık gerinir.
- Aç aman bilmez.
- Aç ölmez gözü kararır.
- Aç olmaktan tok ölmek yeğdir.
- Aç ile eceli gelen söyleşir.
- Aç ile dost olma.
- Aç ayı oynamaz.
- Aç tavuk kendini buğday ambarında sanır.
- Aç doymam tok acıkmam sanır.
- Aç kılca sarılır.
- Aç kurt aslana saldırır.
- Aç kurt yavrusunu yer.
- Aç kiminle olursa savaşır.
- Aç gezmekten tok ölmek yeğdir.
- Açın karnı doyar gözü doymaz.
- Açlıktan kimse ölmez. (Şinasi, 1884: 11,14)

Tarihsel bir sıralama içerisinde sunduğumuz yazılı kaynakların bazıları sadece atasözlerini kayıt altına almak için hazırlanmış çalışmaların bazıları, içlerinde atasözlerine de yer veren çalışmalardır. Bunlar içerisinde açlık konusunun genel olarak olumsuz bir bakışla ele alındığı görülmektedir.

Tarihi kaynaklardan tespit edilen açlıkla ilgili atasözlerinin çoğu, aynı ifadelerle ya da benzer anlamları ortaya çıkaran farklı atasözleri şeklinde genellikle alfabetik olarak ya da konularına göre hazırlanmış sözlüklerde kayıt altına alınmıştır. Atasözleri için hazırlanan bu sözlüklerde tarihi kaynakların yanı sıra derleme çalışmaları ile elde edilmiş atasözleri de yer almaktadır. Atasözleri sözlüklerinde¹⁷, tespit ettiğimiz açlık konulu birbirinden farklı atasözlerini yine atasözlerinin işlevlerinden ve içeriklerinden hareketle geliştirdiğimiz, hüküm/tespit içerenler, tavsiye içerenler ve çözüm önerisi içerenler olmak üzere şöyle tasnif edebiliriz:

I-AÇ VE AÇLIĞA İLGİLİ HÜKÜM İÇEREN ATASÖZLERİ

1-Açlığa Olumsuz Bakış

- Aç aslandan tok domuz yeğdir. (Aksoy, 1988: 109)
- Aç gezmekten tok ölmek yeğdir. (Aksoy, 1988: 110)
- Aç ile eceli gelen söyleşir. (Aksoy, 1988: 112)
- Aç aç ile yatınca arada dilenci doğar. (Aksoy, 1988: 109)

2-Açlığın Olumsuz Etkileri

¹⁷ Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanmış olan ve tdk.gov.tr internet adresinde yer alan Atasözleri ve Deyimler Sözlüğünde açlık ile ilgili kırk atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerini, tarihi kaynaklardan tespit edilen atasözlerini, edebi eserlerden tespit edilen atasözlerini ve derlemeler ile elde edilen atasözlerini ya aynen bulunduran ya da anlamsal olarak kısmen veya tamamen karşılayan atasözlerini barındırdığı için bu çalışmada Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II (1988), Prof. Dr. İsmail Parlatur'un, Atasözleri ve Deyimler-I Atasözleri (2010) ve Mehmet Hengirmen'in Atasözleri Sözlüğü (2007) adlı çalışmalarında kayıtlı atasözlerine yer verilmiştir. Bu çalışmalarda açlıkla ilgili çoğunlukla aynı atasözlerinin yer aldığı görülmüştür. Bu durumda Ömer Asım Aksoy'un sözlüğündeki atasözleri çalışmaya alınmıştır.

A-Kural Tanımazlık/Düzeni Bozma

- Acındırırsan arsız olur; acıktırırsan hırsız olur. (Aksoy, 1988: 108)
 -Aç bırakma (koyma) hırsız edersin, çok söyleme arsız (yüzsüz) edersin. (Aksoy, 1988: 110)
 -Aç aman bilmez, çocuk zaman bilmez. (Aksoy, 1988: 109)
 -Aç domuz darıdan çıkmaz. (Aksoy, 1988: 110)
 -Aç kurt yavrusunu yer. (Aksoy, 1988: 113)
 -Aç köpek fırın (-ı, fırın damı, duvarı) deler (yıklar). (Aksoy, 1988: 112)
 -Açlık sofuluğu bozar. (Parlatır, 2010: 58)
 -Açın imanı olmaz. (Aksoy, 1988:111)
 -Acıkmuş kudurmuştan beterdir. (Aksoy, 1988:108)

B-İşlev Kaybı

- Aç (arık) at yol almaz, aç (arık) it av almaz. (Aksoy, 1988: 109)
 -Aç ayı oynamaz. (Aksoy, 1988: 110)
 -Aç köpek ava salmaz. (Parlatır, 2010: 57)

C-Fizyolojik Bozukluk

- Açın uykusu gelmez. (Aksoy, 1988: 112)
 -Aç esner, âşık gerinir. (Aksoy, 1988: 110)
 -Acıyan uyumuş, acıkan uyumamış. (Aksoy, 1988: 109)
 -Aça dokuz yorgan örtmüşler yine de uyuyamamış. (Parlatır, 2010: 51)
 -Yılan sokan uyumuş, aç kalan uyuyamamış.(Aksoy, 1988: 475)

D-Davranış Bozukluğu

- Açın koynunda ekmek durmaz (eğleşmez) (Aksoy, 1988:112)
 -Açın kursağına çörek dayanmaz. (Aksoy, 1988:112)
 -Açın gözü ekmek teknesinde olur. (Aksoy, 1988: 111)

E-Sağlıklı Düşünmekten ve Gerçeklerden Uzaklaşma

- Acıkan doymam(sanır), susayan kanmam sanır.(Aksoy, 1988: 107)
 -Acıkan ne olsa yer, acıyan ne olsa söyler (Acıkan ne yemez, acıyan ne demez.) (Aksoy, 1988: 108)
 -Aç doymam, tok acıkmam sanır. (Aksoy, 1988:110)
 -Açın karnı doyar, gözü doymaz. (Aksoy, 1988:112)
 -Aç kurt aslana saldırır. (Aksoy, 1988: 113)
 -Aç tavuk (düşünde) kendini buğday (arpa, darı) ambarında sanır (görür). (Aksoy, 1988:113)
 -Aç elini kora sokar. (Aksoy, 1988: 110)
 -Aç aceleci tok sabırlı olur.(Hengirmen, 2007: 64)
 -Aç ne yemez, tok ne demez. (Aksoy, 1988: 113)
 -Aç olana acı soğan baklava.(Hengirmen, 2007: 70)
 -Açlık adama dağı deldirir. (Hengirmen, 2007: 69)
 -Aça kuru ekmek bal helvası gibi gelir. (Aksoy, 1988: 109)

3-Açlığa Olumlu Bakış/Yaklaşım**A-Açlığı Hafife Alma**

- Acından kimse ölmemiş.(Aksoy, 1988: 108)
 -Açlık ile tokluğun arası yarım yufka (Aksoy, 1988: 113)
 -Aç ölmez, gözü kararır; susuz ölmez, benzi sararır. (Aksoy, 1988: 11)

- Aç karın katık istemez. (Hengirmen, 2007: 68)
- Aç malım var malım; tok malım yok malım. (Hengirmen, 2007: 70)

B-Açlığın Tercih Edileceği Durumlar

- Aç yatmak borç ile karın doyurmaktan iyidir. (Hengirmen, 2007: 71)
- Aç gez tok görün. (Hengirmen, 2007: 66)
- Aç kalmak, borçlu olmaktan iyidir. (Parlatır, 2010: 57)

II-Aç ve Açlıkla İlgili Tavsiye İçeren Sözler

- Aç, yanından kaç. (Aksoy, 1988: 114)
- Aç anansa (atansa) da kaç. (Aksoy, 1988: 109)
- Aç yanında hamur teknesi kurcalanmaz. (Hengirmen, 2007: 70)
- Açla dost tokla düşman olmamak gerek. (Hengirmen, 2007: 69)
- Aç ol, topal ol, kör ol; fakat topraksız olma. (Hengirmen, 2007: 70)
- Aç ile dost olayım diyen peşin karnını doyursun. (Aksoy, 1988:112)
- Aç ile arkadaş olma yemem der de sömürür. (Parlatır, 2010: 56)

III-AÇLIĞA ÇÖZÜM ÖNERİSİ İÇEREN ATASÖZLERİ

- Açlığın ilacı ekmektir. (Hengirmen, 2007: 69)
- Aç doyuran aç kalmaz. (Hengirmen, 2007: 66)
- Gezen kurt aç kalmaz. (Aksoy, 1988: 287)
- Sabanın tutağına yapışan el aç kalmaz. (Aksoy, 1988: 417)
- Açık ağız aç kalmaz. (Aksoy, 1988:111)

Sözlüklerde yer alan atasözleri üzerine yaptığımız tasnifin ortaya koyduğu en temel veri açlık kavramına karşı ağırlıklı olarak olumsuz bir bakışın varlığıdır. Tasniften anlaşılacağı üzere açlıktan, kural tanımazlık/düzeni bozma, işlev kaybı, fizyolojik bozukluk, davranış bozukluğuna neden olma, sağlıklı düşünmekten ve gerçeklerden uzaklaşma gibi olumsuz etkilerinden dolayı korkulmaktadır. Bu korkunun yansıdığı atasözlerinin sayısı dikkat çekici miktarda fazladır. Bu sayısal çoğunluktan hareketle Türk kültürünün kayıt altında olmayan dönemlerinden itibaren halkın açlık olgusuyla sık sık karşı karşıya kaldığı ve açlığın zararlı etkilerini yaşadığı tespit edilebilir. Bir diğer bakış açısıyla konuya yaklaşıldığında ise açlığın zararlarının bu denli titizlikle ve yoğun bir şekilde ele alınmasından bu atasözlerinin bir kısmının Türk kültürünün karanlık zamanlarında ortaya çıkmış ve günümüze kadar ulaşmış olmalıdır. Bu yaklaşım Özkul Çobanoğlu'nun "Evrensel olarak son derece yaygın bir kültürel olgu olmakla beraber, atasözlerinin ilk olarak ortaya çıkışları yer ve zaman bakımından herhangi bir kesinlikten uzaktır. Muhtemelen, ulusların küçük topluluklar halindeki öncü nüvelerinin ormanlarda bitki kökleri ve meyvaları devşirerek geçimlerini sağladıkları toplayıcılık dönemlerinden veya dilin ortak bir anlaşma sistemi haline gelmesinden itibaren; kısaca insanlık tarihinin en erken çağlarından beri atasözleri var olmalıdır." (2004: 2) tespitine de destek vermektedir.

Kutadgu Bilig, Dedem Korkut Kitabı gibi İslam kültür dairesi içerisinde şekillenen kaynaklarda var olan, açlığı ılımlı bir bakışla değerlendirme anlayışı, tasnif edilen atasözlerinin küçük bir bölümünde mevcuttur. Açlığa Olumlu Bakış/Yaklaşım, başlığı altında bulunan atasözlerinde yine bu ılımlı bakış görülmektedir. Açlığı ele alma mantıklarındaki benzerlikten dolayı bu atasözlerinin İslam kültür dairesinde ya da nefis terbiyesi dinamiğine sahip bir dini anlayışın hâkim olduğu yakın bir dönemde ortaya çıkmış olabileceği düşünülebilir.

Bu durumda açlık olgusuna yaklaşım mantığı, bir atasözünün hangi dönemde ortaya çıkmış olabileceği ile ilgili değerlendirme yapılmasına imkân sağlamaktadır.

Kesin bir tespit yapmak mümkün olmasa bile Maniheizm, Budizm ve İslam kültüründen itibaren ortaya çıkan Kutadgu Bilig’de de kendini gösteren açlığa karşı biraz daha olumluya dönen bakış, açlığı olumlu değerlendiren atasözleri ile uyum göstermektedir.

Olumlu bakış öncesi dönemin acımasız hayat şartları da açlığı olumsuz değerlendiren atasözlerinde kendini göstermektedir. Bu bakımdan *Aç doyuran aç kalmaz* atasözü ile *Aç anansa (atansa) da kaç* atasözü arasında anlamsal bir çelişki olduğu düşünülmemelidir. Çünkü anlamca çeliştiği düşünülebilecek olan bu atasözleri farklı kültür katmanlarının ürünleridir. Çelişki olduğu düşüncesi ise son gelişen kültür katmanından yapılmaktadır. Bundan dolayı bir çelişki varmış gibi algılanmaktadır. Oysa her atasözü yaratıldığı kültür ortamının anlayışı ile son derece uyumludur. Sadece farklı kültür katmanlarında oluşan bu iki atasözünün de günümüze kadar ulaşmış olması, oluştuğu kültür katmanından bağımsız bir şekilde yanlış değerlendirme yapılmasına neden olmaktadır.

Açlığın olumsuz etkilerini ortaya koyan atasözleri ile açlıkla ilgili tavsiyeler içeren atasözlerinin hedef kitlesinin aç olmayanlar yani tok olanlar olduğu anlaşılmaktadır. Tok olanlar açlara karşı uyarılmaktadır. Bu atasözleri belirli bir refah düzeyine erişen bireylere refahlarını devam ettirmenin yollarını göstermektedir. Bunu yaparken atasözleri aracılığıyla açların tok olana verebileceği zararlar gözler önüne serilmekte, açlığın mücadele edilmesi gereken bir durum olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda açlığın yıkıcı etkilerine karşı önlem alınması noktasında yapılan vurgular, evrensel bir olguyu da ihtiva etmektedir. Yani açlık varsa, tok huzursuz olmalıdır. Yine bu yaklaşımla ilgili atasözlerinin içeriği ile Göktürk Yazıtlarında yer alan istikrarı kalıcı hale getirme gayretinin ortaya çıkardığı sitemin, uyumlu olduğu değerlendirilebilir.

Açlığın olumlu olarak ele alındığı atasözlerinde ise hedef kitlenin aç olanlar olduğu görülmektedir. Bu durum, açın ve açlığın yıkıcı etkilerinin kontrol altına alınması ve malı, mülkü koruma çabası olarak yorumlanabilir. Bu çabanın yansıdığı atasözlerinin de yerleşik hayata geçişten sonra bireysel mal ve mülk edinebilme yeterliliğine erişmiş bir toplumun ürünü olduğu değerlendirilebilir.

Açlığa çözüm önerisi içeren atasözlerinin de toplumun aç olan kesimine yönelik olduğu görülmektedir. Bu sözlerden “*Gezen kurt aç kalmaz*” atasözünde Türk milletinin avcı toplayıcı dönemin hareket merkezli mücadelesi görülürken “*Sabanın tutağına yapışan el aç kalmaz.*” ve “*Açlığın ilacı ekmektir*” atasözlerinden aynı milletin yerleşik hayata geçişini ve tarım toplumuna dönüşümünü görmek mümkündür.

Sonuç

Özel bir konu üzerinden hareket edilerek atasözleri üzerinden yapılacak incelemeler aracılığıyla o konu özelinde kültürün yapısı ve mensuplarının hayata bakışına dair bazı ipuçlarının elde edilebileceği anlaşılmaktadır. Bu bakışla, bu çalışma için seçilen açlık kavramı üzerinden Türk kültüründe açlığa bakışın zaman içerisinde birtakım değişikliklere uğradığı görülmektedir. İslam öncesi dönemde yöneticilere ilahi güç tarafından verilen kutu, yönetme gücü ile dağınık halkı toplama açları doyurup donatmak suretiyle birliği ve dirliği tesis etme bir hak veya kabiliyet olarak görülürken İslami dönem sonrasında aç doyurmak ve çıplağı donatmak bir haktan çok görev ve sorumluluğa dönüşmektedir. Her iki halde de açlık kavramı ile yönetim olgusu arasında güçlü bir bağın var olduğu anlaşılmaktadır. Yönetim sistemi yani düzen ile toplumsal refahın güçlü bağı kültürel süreklilik içerisinde belirginleşmektedir.

Türk atasözlerinde bireysel veya toplumsal sorun olarak açlığa dair çeşitli hükümler verilmiştir. Hüküm içeren atasözlerinin sayısı, tavsiye ve çözüm önerisi içeren atasözlerinden oldukça fazladır. Olumsuz bir bakışı yansıtan ve açlığın olumsuz etkilerini titizlikle ortaya koyan atasözleri üzerinden Türk kültürünün erken dönem mensuplarının bu sıkıntıyı tecrübe ettiği ve açlık olgusunun kargaşa yaratan etkilerine maruz kaldığı söylenebilir. Açlıkla ilgili tavsiye içeren atasözlerinde ise yine ağırlıklı olarak açlığın olumsuz etkilerinden ve bunlardan korunması gerektiğinden bahsedildiği görülmektedir. Açlığa çözüm önerisi içeren atasözlerinden ve açlığa olumlu bakış geliştiren atasözlerinden hareketle Türk kültürünün geçirdiği evreler ve dönüşümle ilgili birtakım ipuçlarına ulaşılabileceği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: İnkılap Yayınevi.
- Birtek F. (1944). *Divan-ı Lügat-it Türk'ten Derlemeler I En Eski Türk Sözlükleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı Metin-Sözlük*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ergin, M. (1999). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Dede Korkud Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi yayımları.
- Güvahi. (1983). *Pend-Nane*. (haz. Mehmet Hengirmen), Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hengirmen, M. (2007). *Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınevi.
- İzbudak V. Ç. (1936). *Atalar Sözü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Kâşgarlı Mahmûd (2005), *Divânü Lügâti't-Türk*. (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme: Seçki Erdi-Serap Tuğba Yurteser), İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Kaya, D. (2014). *Türk Dünyası Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kurt, İ. (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Önal, M. N. (2015). Atasözlerinin ve Deyimlerin Serüveni. *Gelenekten Geleceğe Türk Edebiyatı 2. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildiriler*. 15-17 Nisan 2015. s.539-555.
- Parlatır, İ. (2010). *Atasözleri ve Deyimler-I Atasözleri*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Şemseddin Sami. (1899). *Kamûs-i Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası.
- Şinasi-Ebuzziya Tevfik. (1884). *Durub-ı Emsal-i Osmaniye*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziya.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK. (1998) *Türkçe Sözlük*. Ankara.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 4.(1991). İstanbul.
- Yusuf Has Hacib. (2008). *Kutadgu Bilig*. (çev. Reşit Rahmeti Arat). İstanbul: Kabcacı.

